

מתמודדי נפש בהלכה

פסקי הלכות ומקורות

מאת הרב עוזיאל כהן

המכון לדבני ישובים
קרית ארבע חברון
תשפ"ב

© כל הזכויות שמורות

למכון לרבני ישובים

קרית ארבע חברון

ת.ד. 1613 קרית ארבע 9010000

טל' 02-9964722 פקס 02-9963253

www.rabanim.org

Email: marabanim@gmail.com

בסיוע

משרד התרבות והספורט - מינהל התרבות
המחלקה למכוני מחקר תורניים

עריכה לשונית: הרב מאיר האיתן

הדפסה: דפוס אורדע פרינט תעשיות בע"מ

עימוד: feige192@gmail.com

עיצוב כריכה: סטודיו ולדמן

מהדורה ראשונה: תשפ"ב 2022

הרב דוב ליאור

רב העיר

קריית ארבע היא חברון ת"ו

בס"ד, יג ניסן תשפ"ב

מכתב ברכה

הובא לפניי הספר הגדול והמקיף 'מתמודדי נפש בהלכה' מאת הרב עוזיאל כהן, ועברתי על חלק מחיבור מיוחד זה.

ניכר מהכתיבה שהרב המחבר הקיף את הנושא המדובר מכל היבטיו, ממקורות התלמוד דרך ראשונים ואחרונים עד גדולי ישראל בדורות האחרונים, העלה את כל השיטות בסעיפי ההלכות והוסיף הסברים בהירים מדליה. בכך גילה את בקיאותו הגדולה בכל ספרות ההלכה השייכת לנושאים אלו, ויצא מתחת ידו מעין שולחן ערוך קטן המכיל את כל הלכות או"ח, יו"ד, אבה"ע וחומ"מ השייכות לאנשים בעלי מגבלות אלה.

יש לציין במיוחד שבפסק ההלכה בכל נושא הרב החבר הביא תמיד את הבסיס האם מדובר באיסור תורה או באיסור דרבנן והאם האדם נחשב כחולה שאין בו סכנה ואיסורי דרבנן נדחים בפניו.

אין ספק שהספר יסייע לכל מורה הוראה שיזדקק לפסוק בכל הקשור למתמודדי נפש. דומני שעדיין לא יצא ספר כעין זה בהיקף גדול כל כך. יישר כוחו של הרב המחבר, ויהי רצון שיזכה שיפוצו מעיינותיו חוצה לזכות את הרבים, להרבות דעת ולהוסיף חכמה בקרב מורי ההוראה בישראל.

החותם לכבוד התורה ולומדיה,

דוב ליאור

הסכמת הרב אביגדור נבנצל

בס"ד

לכל אחינו בני ישראל שליט"א

זכיתי לראות את ספרו של הגאון הרב עוזיאל כהן שליט"א "מתמודדי נפש בהלכה" ומצאתי מקיף את בעיות הפגועים בהלכה והוא רב ההיקף ומלא וגדוש גם בהבאת דעות שונות ופסקי הלכה מחכמי ישראל בדורנו שליט"א ומדורות קודמים זכרונם לברכה. מי שאמר לעולמו די יאמר לצרותנו די וירפא לכל הפגועים ויחבש שבר עמו ומחץ מכתו ירפא בב"א.

צעיר הלויים

הרב אביגדור נבנצל

הסכמת בעל "ארחותיך למדני"

לכבוד הרה"ג עוזיאל כהן שליט"א

הסכמה

ראה ראיתי את חיבור הנחמד **מתמודדי נפש בהלכה**, אשר כתב הרה"ג עוזיאל כהן שליט"א, והוא ספר שהביא כמה דינים בארבעת חלקי השו"ע לגבי חולה נפש, עם מקורות חשובים ומאירים. וכל המעיין בדברי הרב המחבר יראו שידין רב לו ורב גובריה וחיליה לאורייתא ושכל סתום לא עממוהו. וכביר מצאה ידו לקבץ כעמיר גורנה מפי סופרים ומפי ספרים, בסדר טוב ונכון ומתוק לנפש ומר-פא לעצם, דבר דבור על אופניו, איישר חיליה לאורייתא.

וכתוב "אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'", וזה הרב המחבר ששוקד על התורה, איש תם יושב אהלים, והוא היה עוסק בכל כחו להוציא לאור ספר זה לתועלת הרבים, וכדי להגדיל תורה ולהאדירה. ודבריו הם קלורית לעין ואמרי נועם. אמרתו צרופה, ומרחשתו עמוקה וצפה, מנופה ב"ג נפה, פום ממלל רברבן ושונה על כל קוץ וקוץ הלכות מרובות, תלי תלים כהררים בשערא רבי רבבות, ושמעתתיה רווח ממילא באור בוקר לא עבות.

הנה כתוב בהקדמת הרוקח "כל אדם צריך לרשום שמו בספרו". ולפי זה יש לפרש שהגמטריא של "מתמודדי (504) נפש (430) בהלכה (62)" היא 996. וגם הגמטריא של "של (330) המחבר (255) הרב (207) עוזיאל (124) הכהן (80)" היא גם כן 996. הרי שיש רמז טוב שהספר מתמודדי נפש בהלכה הוא "של המחבר הרב עוזיאל הכהן".

יהי רצון מלפני מי ששוכן במרומים שהוא יברך את המחבר, וחפץ ה' בידו יצליח להביא תרף וישע לרבים, ונותן התורה יהא בעזרו שימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, ברבות הטובה, גם עדי זקנה ושיבה, באורך ימים ושנות חיים. וכל אשר יעשה יצליח, ללמוד וללמד לשמור.

מחבר הספר ארחותיך למדני

פתח דבר

בשבח והודיה לה' יתברך אשר שם חלקנו מיושבי בית המדרש בעיר האבות קרית ארבע חברון, לאחר שנים רבות של עמלה של תורה זוכים אנו להוציא לאור עולם את הספר החשוב "מתמודדי נפש בהלכה", שכתב ידידי הרה"ג עוזיאל כהן שליט"א - חוקר במכון לרבנים.

בספר חשוב זה אנו משתדלים לתת מענה הלכתי לסוגיא קשה זו, הן למשפחות המתמודדות, רבנים ותלמידי חכמים ולכל עם ישראל העוסקים בסוגיא זו. יהי רצון שספר זה יזכה את לומדי התורה בכל אתר ואתר ויהא חוליה נוספת בהגדלת התורה על כל מרחבי ארצנו הקדושה.

הרב יצחק רודריג

ראש המכון

הקדמה

”ביום קראתי ותענני תרהבני בנפשי עז:” (תהלים פרק קלח ג)

”תרהבני בנפשי עז, בזה הדבר תחזקני בנפשי בעוז. כלומר, נתת חוזק גדול בנפשי על אמונתך, כי ידעתי כי אין אל זולתך, ואתה רואה ומשגיח בענייני בני אדם” (רד”ק שם).

”והגיד לך הכתוב כי ביום שנצטער ביאור בו נתעלה בשמים וקיבל תורה מסיני, וזהו שאמר דוד ע”ה: ”ביום קראתי ותענני תרהבני בנפשי עז” (רבינו בחיי שמות פ”ב).

הנה דוד המלך שכתב ספר תהלים כלל בתוכו כל אשר יעבור על מי מישראל שיהיה באיזה דור שיהיה בעולם, וזכה שעשה בזה תיקון גדול ועילוי בעולמות, באשר עם הכתוב בספר זה יוכל להתרומם ולהתמודד עם כל קושי אשר יהיה לו אי פעם בחייו. ולזה בספר זה, אשר הוא כולל מצבים רבים אשר מלווים קשיים ורגישויות רבות שישנם בעולמנו בנפשות בני אדם, השתדלנו להראות איך להתמודד עם התרחשויות אלו על פי המובא במקורות ההלכה והאמונה.

והנה הפסוק מלמדנו כי יש לאדם לבלי להתייאש כלל ולצעוק ולקרוא לה' ולהאמין כי אין דבר בעולם שאינו מושגח ואינו מכוון, מלבד מה שבאחריותו ובבחירתו של האדם. להאמין שעליו להיות גיבור גדול במלחמת החיים, לקבל את הדין באהבה ולהתמודד עם תוצאות מעשיו. ומה שאינו בכוחו מן הסתם מכוון מלמעלה כדי להעלות אותו מדרגה אחר מדרגה, כדי להראות בעולם את המסע אשר ה' יתברך מנשא אותו אל מקום נישא כשאר בני האדם (עיי'ן 'מי השילוח' פרשת מסעי).

לכל אדם יש לו מסע שעובר בחייו, מסע הכולל עליות וירידות. והנה ישנם רבים שהיו בתחתית המדרגה של חייהם, ואחר כך הושיע אותם חי העולמים, וקמו

דיני שוטה

הגדרת שוטה

א. הגדרת אדם אם הוא שפוי או שוטה היא הגדרה רפואית שיש לה השלכות להלכה בתחומים רבים, כגון לעניין חיוב במצוות או חליות הקניינים וכדומה. לכן היא נתונה לחכמים ורופאים שמכירים את דיני התורה ובקיאים באבחונים הרפואיים הקיימים. בשילוב שני המישורים האלו ניתן להגיע להגדרת מעמדו ההלכתי של אדם¹.

1. בהתאם לכל ענייני הרפואה אשר נפסקים עפ"י חכמי ההלכה והרפואה גם יחד, ועל ידי שילוב זה מכריעים בעניינים של חילול שבת, אכילת איסורים ושאר ציווי התורה. אמנם פעמים רבות ישנו מרחק בין תופעות שונות והתייחסות אליהן, והשפעות שמקורן בתרבות עלולה לגרום לבני אדם התייחסות שונה להתנהגות. ובאופן כזה ייתכן שכמו שבין חכמי הנפש עצמם תהיה מחלוקת בהגדרה ובאופן הטיפול כך תהיה מחלוקת בין חכמי ההלכה. יש לציין כי אחד מהכלים המקובלים בתחום רפואת הנפש הוא ספר האבחנות הפסיכיאטריות האמריקאי (dsm) שהוא למעשה מדריך לאבחון וסטטיסטיקה של הפרעות נפשיות שמטרתו לאבחן ולסווג את הפרעות הנפש על פי תסמיניהן. את הספר מוציאה האגודה הפסיכיאטרית האמריקאית מדי זמן עם עדכונים שונים ביחס לטיפול ולהגדרות של הפרעות. מטרת הסיווג היא ליצור שפה אחידה וכלי עזר לתקשורת מקצועית, הסיווג מיועד להיות מדריך פרקטי, גמיש ותפקודי עבור האבחנות הפסיכיאטריות, ויכול לשמש לצרכים של הקלינאי, לצרכי לחוקרים במקצועות הרפואה, הביולוגיה, הפסיכולוגיה ומקצועות בריאות הנפש, וכן לאנשי מינהל ומשפט.

אף שהספר מקובל מאד ואולי דווקא משום כך, התעוררו מחלוקות עזות סביב חלקים ממנו. דוגמה בולטת לכך היא הקביעה שהופיעה במהדורה השנייה ולפיה הומוסקסואליות היא הפרעה נפשית, קביעה זו הוסרה בשנת 1973 במסגרת שינויים רבים בספר שהנהיג העורך של המהדורה השלישית. [ברור שאין בקביעה אם תופעה זו נובעת מהפרעה נפשית או משרירות לב של אלו שחיים כך כדי לשנות את ההלכה מאיסור להיתר, וגם שיש בהרבה ספרי הלכה דעת רבנים שקבעו כך, שמדובר בהפרעה נפשית, אין בזה קביעה מחייבת, אבל עצם העניין אסור בכל אופן, שכך אסרה תורה גם אם בא מתוך הפרעה נפשית, וודאי כשאינו קשור להגדרה זו].

ב. מי שקיים אצלו שיבוש בדעתו שלא קיים אצל אנשים רגילים - כל עוד הפרעה זו אינה גורמת לו לאבד את יכולת השיפוט הנורמלית בין מציאות לדמיון, ובין יכולת עשייה לאי עשייה יש להחשיבו כאדם רגיל לענייני המצוות, אך אם הפרעה זו משמעותית עד שלפעמים דעתו מסתלקת הרי באותו זמן הוא כשוטה, ויש לשאול חכמי ההלכה ורופאי הנפש במצבים אלו.²

יש הטוענים כי לספר כוח רב בכל הקשור בעצם הגדרת הנורמליות בחברה המערבית. תופעות שנמצאות בו, מוכרות לשם הכרה ביטוחית הן של חברות פרטיות והן של המדינה, התופעות המתוארות מאפשרות טיפול והתערבות רפואית (גם בכפייה). ולמעשה מהווה ספר זה תשתית להפעלת כוח על יחידים מתוך מטרה להבריא אותם. נקודת המבט הפילוסופית של הספר היא כי התופעות הפתולוגיות המצויות בו אינן היסטוריות אלא אובייקטיביות, וככאלה הן מצדיקות התערבות. (על פי ויקיפדיה).

ישנם הרבה מצבים והגדרות שונות זו מזו אצל אנשים המוגדרים כחולי נפש או חריגים, וביניהם אנשים עם פיגור בדרגות שונות, אוטיזם או כל סוג של שוני הגורם לקושי ביכולת התפקודית והתקשורתית. במשך השנים גם דרכי הטיפול ודרכי ההתייחסות לקשר וההתמודדות מולם התפתחו לאין ערוך למגמה של השתלבותהשתנו, והעיקר הוא האם לפי היכולת של אותו אדם ניתן לצפות להבנה והכרה של הערכים מולם הוא עומד ומבין.

2. דמיון מפותח אינו מגדיר את האדם כשוטה. שוטה בהלכה הוא אדם שאין בו דעת מספקת לקבלת החלטות ולהכוונת דרכו בחיים ויש בכך פרטים והגדרות רבות, אולם אם האדם מודע לעצמו ולחריגות הבאות במחשבתו הרי הוא בגדר פקח, אלא שעליו לטפל במחשבות השווא המופיעות בתודעתו (עפ"י אתר דין).

עפ"י הבנת חכמי הנפש הרי אחת מתופעות ההפרעה המשמעותית בתחום הנפש היא ה"שסעת" (סכיזופרניה), ישנה בה תופעה שמחשבות נוצרות בצורה עצמאית ללא קשר למציאות האמיתית ולכן החולה יכול לחוות תחושות ריח, שמיעה וראייה למרות שאין הדברים קורים באמת. אע"פ כן מי שע"כדורים, טיפולים וכד' מצליח לשלוט או להקטין את תופעת המחשבות הלא נשלטות הרי שבזמן הזה הוא אדם רגיל וחייב במצוות. (ואמנם פעמים שאנשים כאלו יכולים מתוך דחף רגעי לעשות דברים נוראים כאלימות וכד' כלפי מי שנראה להם שפועל נגדם; לדמיון עצמם כאנשים נעלים (הזיות משיח וכד'); או לעשות מעשים מסוכנים, כגון להיכנס למקום חיות או מקומות יישוב של אויבים, כשלפעמים ההבדל בין אומץ בריא לטירוף הדעת הוא קטן ולא ניכר.

ג. חכמים אבחנו את התנהגויות השוטה במקרים שונים³, ופסקו על פי כך בסוגיות הנוגעות לזה⁴.

3. ישנן במדרשים אמירות שונות של חכמים על מעשי השוטים. כמו המובא בגיטין (סח ע"ב) על המעשה בשלמה המלך שנטרד ממלכותו בשל אשמדאי: "היה מחזר על הפתחים, כל היכא דמטא אמר: אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים. כי מטא גבי סנהדרין, אמרו רבנן: מכדי שוטה בחדא מילתא לא סריך... " וביאר רש"י: "אינו נדבק לומר דבר אחד של שטות כל הימים שזה אומר הייתי מלך ואינו אומר דבר שטות אחרת". היינו שאין דרכו של שוטה לחזור על דבר שטות אחד בלא להוסיף עוד דברי שטות. ונראה שאף שוטים שמסגלים לעצמם אישיות אחרת ממה שהם באמת ואפילו אם זה לאורך זמן, הרי שניכר בהתנהגותם ובשאר דבריהם שהם שוטים.

וכך הוסיף בספר חשוקי חמד (כתובות כ ע"א): "שוטה הוא זה העושה מעשים, ולא המדבר דיבורים עפ"י הנודע ביהודה (הובא באור הישר סי' ל): "ואומר אני דכל הנך סימנים הכתובים במסכת חגיגה, מעשים הם, שעושה מעשה שטות בידים, אבל בדיבורים של שטות בענין אחד, ודעתו משובשת תמיד בהם, ובשאר דברים אנו רואים שמדבר כענין בדברי טעם ככל שאר אדם, אינו נחשב לשוטה. והביא ראיה לכך מעניינינו בגיטין (סח ע"א) במעשה דאשמדאי שהדיח את שלמה המלך מכסא מלכותו, ושלמה היה מהלך בכל מקום ואומר: "אני שלמה" וסנהדרין טו אוזן לדבריו, משום: "דשטיא בחדא מילתא לא מסריך". כלומר השוטה אינו דבק בדבר אחד של שטות כל הימים, לומר "הייתי מלך" ואינו אומר דבר שטות אחר. ואם נאמר שלשיטת הרמב"ם בכל דבר שטות הרי הוא שוטה א"כ למה לא סריך? אלא פשיטא, או שיש לחלק בין שוטה לענין פסול עדות, לשאר עניני שוטה, או שיש חילוק בין עושה מעשים של שטות למדבר בפיו דברים בעלמא. שהמדבר דברים אמנם אינו שפוי בדעתו, אבל אינו שוטה. ולכן היטו סנהדרין אזנם לדבריו. ומשום כך סבור "הנודע ביהודה" שאותו זה שכתב את הגט ורצו לפוסלו בטענת שוטה לא עשה בשעת הגט יותר מדיבור של שטות ולכן אינו שוטה". ואולי יש להוסיף בביאור דעת הנודע ביהודה הנ"ל שתופעה של דיבורי שטות היא תופעה רחבה ויכולה להגרם לכל אדם גם בזמן הזקנה כאשר דעתו של האדם נחלשת, ואם אין לה ביטוי גם במעשים של שטות עדיין לא ניתן להגדיר את האדם כשוטה.

4. כמעט בכל סוגיה הלכתית ניתן למצוא השלכות ישירות הנובעות ממצבו של אדם אם הוא פיקח או שוטה, מהצטרפות למניין ועדות בבין דין ועד חיוב או קיום כל מצות עשה שנפסלת בחוסר דעת. משום כך כל מקרה שנזכר בהלכה פסול של חש"ו הרי מוטל עלינו לאבחן את האדם הקשור לזה מה היה מצבו הנפשי.

אחד המקרים הנודעים שבו היו חכמים צריכים להכריע באבחון לעשות אבחנה חדה בין חולה נפש לבין שוטה היה סיפור הגט מקליווא שעורר מחלוקת חריפה בין גדולי ישראל, והביא את חכמי ישראל לביורר עמוק בדבר הגדרת השוטה. מקרה זה נזכר ונאסף לפרטיו בס' אור הישר והובאו שם דעת הפוסקים שדנו במקרה זה [ניתן לראות חלק מהשתלשלות המקרה ודעות הפוסקים בחשוקי חמד כתובות כ ע"א].